

Tıbbiyelilerin özgürlük mücadelesi ve Tıp Bayramı kutlamaları

Prof. Dr. Ayten Altıntaş

Tokat'ta doğdu. İlk ve orta öğretimini Konya'da, yükseköğrenimini 1966-1970 yıllarında İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde tamamladı. Aralık 1975'de Prof. Dr. Bedii N. Şehsuvaroğlu'nun yanında tıp tarihi çalışmalarına başladı. Hocasının vefatı üzerine Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde Prof. Dr. Emine M. Atabek'in kürsüsüne geçti. 1982 yılında doktor, 1988'de doçent, 1996 yılında profesör unvanını aldı. Çalışmalarında tıp tarihi ve tıp etiği alanlarında yoğunlaşmış, Türk tıp eğitimi ve Osmanlı tıbbında tedavi konusuna ağırlık vermiştir. Türk Tıp Tarihi Kurumu ve Uluslararası Tıp Tarihi Kurumu üyesidir. Halen İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı öğretim üyesi olan Dr. Altıntaş, evlidir ve iki çocuk annesidir.

Tıp Bayramı her sene 14 Mart'ta kutlanan ve sadece Türk hekimlerinin bayramıdır. İlk defa 14 Mart 1919'da kutlanmaya başlayan bu bayram; Osmanlı Devletinin

en zor dönemlerinde, uzun savaş yılları sonucunda İstanbul'un ve Tıbbiyenin işgali sırasında Türk hekimlerinin özgürlük için başlattıkları mücadelenin ilk adımı, ilk meşalesi idi. Bu kutlama, Tıbbiye hocalarının ve öğrencilerinin işgale karşı bir protestosu, "Türk hekimleri olarak biz varız", "14 Mart 1827 yılından beri biz çağdaş tıbbın içindeyiz" mesajını veren bir kutlama idi. 14 Mart Tıp Bayramı, savaşlarla yorgun düşmüş ve hiç hak etmediği halde işgal altına girmiş özgür bir milletin çocukları olan Tıbbiyelilerin, hocaları ve tüm öğrencileriyle tek bir kuvvet ve yürek olarak buldukları bir çıkış noktası idi. Tıp Bayramlarımızın 95'incisini kutladığımız 2014 yılında bu önemli günün neden ve nasıl oluşturulduğunu bilmek, savaşlar ve milli mücadelelerde kaybettiği Tıbbiyelileri, o zor günlerde yaşanan acıları hatırlamak, özgürlüğümüzün kıymetini fark edebilmek için çok önemli bir fırsattır.

Savaşlar ve Tıbbiye

Tıp eğitimimizde önemli bir dönem, 1912-1922 yılları arasındaki on yıllık bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı

Devletinin katıldığı savaşlar birbirinin ardınca devam etmiş, büyük bir ıstırap her yerde baş göstermişti. Tıbbiyede tıp eğitimi verenler ve tıp eğitimi alanlar bu acı ve ıstırapı en yakından yaşamışlardı.

Tıp eğitimi, 1909 yılında Haydarpaşa'daki binada, Darülfünun Tıp Fakültesinde devam ediyordu. Bilindiği gibi 1909 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra askeri ve sivil tıp eğitimi veren iki Tıbbiye, bütçenin birleştirilmesi ile resmen tek fakülte olmuşlardı. Eğitim Haydarpaşa'da II. Abdülhamid tarafından yaptırılan görkemli Tıbbiye binasında yapılıyordu. Binanın içinde ve karşısında yer alan klinik bölümleri hastane olarak tıp öğrencilerine pratik bilgi veren bölümlerdi.

Osmanlı Devleti, 1853 yılında çıkan Kırım savaşı ve ardından 1876 yılında çıkan Osmanlı Rus Savaşıyla birçok yönden yara almıştı. Bu durum Tıbbiyeyi de etkiliyordu. Özellikle Askeri Tıbbiyede her savaşta asker olan hocalar ve üst sınıflardaki hekim adayları askere alınıyor ve ölüm herkes gibi onları da vuruyordu.

1912 yılında başlayan Balkan Savaşı Osmanlıyı her yönden zor durumda bırakmıştı. Bütün olayları dikkatle izleyen Tıbbiyeliler büyük üzüntü içindeydiler. 1912 yılının Ekim ayında seferberlik ilan edildi. Bu tarihte Darülfünun Tıp Fakültesindeki derslere de ara verildi. Hocalar ve son sınıftaki hekim adayları askeri

birliklere atandılar. Askeri öğrenciler talimlere alınıyorlardı. Tıbbiye binasının her yeri hastaneye çevrilmişti. Gemilerle getirilen yaralılar burada tedaviye alınmıştı. Klinik yatakları yaralılara kâfi gelmeyince dershaneler, koğuşlar hatta koridorlar bile hastane görevi görmeye başladı. Ekim 1912'den Mart 1913 tarihine kadar 6 ay boyunca Tıbbiye resmen kapatıldı. Öğrenciler yaralılara yardımcı olmaya çalışıyorlardı. Gülhane Tatbikat Mektebi de yaralılar için hastane görevi yapıyordu. 16 Mart 1913'de Tıbbiyenin açıldığı ve derslere başlanacağı ilan edildi. Savaştan dönen hocalardan sağ kalanlar eğitime tekrar başladılar, tabii sağ kalan öğrencilerle.

Balkan Savaşından hemen sonra başlayan I. Cihan Savaşı bu öğrencilere ikinci bir şok oldu. Savaş başlayınca askeri öğrenciler 6 ay talimgâhlara gönderilmişlerdi. Avrupa tarafında Ayazağa'da ve Asya tarafında Bostancı'da silah talimleri başlamıştı. Savaşın büyüyerek devam etmesiyle Tıp Fakültesi bir yıl süreyle fakültenin kapandığını ilan etti. Hocalar gereken cephelere gönderilmiş, tıbbiye son sınıf öğrencileriyle 3, 4 ve 5. sınıf öğrencileri askeri birliklerde görevlendirilmişlerdi. Son sınıfın en çalışkan ve bilgili öğrencileri Kafkas cephesine gönderildi. Orada çoğu tifüs hastalığından öldü. Fakülte gene "Mecruhın" yaralılar hastanesi oldu. Cephedeki tıbbiyeliler ölümle burun buruna yaralılara yardım

etmeğe çalışıyorlardı. Talimgâhlardaki tıbbiyeliler ağır askeri eğitim ve açlıkla mücadele ediyorlardı.

Açlık ve sefalet diğer öğrenciler için de aynıydı. Okulda çok zor şartlarda hazırlanan yemekler bile yetersiz kalıyordu. İdareciler süpürge tohumundan hazırlanan ekmekleri, kandil yağıyla pişen yemekleri bile zor tedarik edebiliyorlardı. Öğrenciler açlıklarını kapatmak için okulun yakınlarındaki bostanlardan sebze, meyve çalmak zorunda kalıyorlardı. 20 tıp öğrencisi veremden ölmüştü. Hariçte durum daha da kötü idi. Çok kimse tıbbiyelilerin yediklerinin yarısını bile bulamıyorlardı. Öğrencilerden bu ekmekleri tasarruf edenler ailelerine ulaştırdıkları zaman bir dilim ekmek, kurabiye gibi sevilerek yeniyordu. Tıbbiye bir yıl sonra 1916'da eğitime tekrar başladı. Sağ kalanlar ve durumun acısını yaşayanlar büyük bir gayretle derslerine devam edip tıp eğitimini tamamlamaya çalıştı.

İşgalde Tıbbiye

I. Dünya Savaşından sonra imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti ayrı bir döneme girdi: Mütareke ve işgal dönemi. Mondros Anlaşmasını ileri süren İtilaf Devletleri Filosu, 13 Kasım 1918'de İstanbul'u işgal etti. O sabahtan itibaren İstanbul Boğazı'ndan geçerek işgali başlatan gemileri Haydarpaşa'dan seyreden iki gurup vardı: Biri Mustafa Kemal ve arkadaşları, diğeri ise Tıbbiyeliler.

Mustafa Kemal Paşa, komuta ettiği Yıldırım Orduları kaldırılınca İstanbul'a dönmek için yola çıkmıştı. Uzun bir yolculukla önce Adana'ya gelmiş, 10 Kasım gecesi Adana'dan trenle yola çıkıp 13 Kasım 1918 günü 12.45'te İstanbul'a ulaşmıştı. Mustafa Kemal Paşayı Dr. Rasim Ferit Talay karşılamış, karşı kıyıya geçmek üzere rıhtıma gelmişlerdi. O gün İtilaf Devletleri Donanması İstanbul önlerine gelmiş ve İstanbul fiilen işgal edilmeye başlamıştı. Bu geçişi seyretmek büyük bir zulümdü ve hepsinin yüreklerindeki acı yüzlerine aksetmişti. Mustafa Kemal, "Hata ettim. İstanbul'a gelmemeliydim, ne yapıp edip Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı" diye söylendi, sonra yaveri Cevat Abbas'a dönerek kararlı bir sesle "Geldikleri gibi giderler" dedi. Aynı manzarayı Haydarpaşa'daki Tıbbiye binasının toplantı salonundaki pencereden seyreden hocalar göz yaşlarını tutamamışlar, öğrenciler ne olduğunu anlayamamıştı. 21 Kasım 1918'de Meclis-i Mebussan feshedildi. Aralık 1918'de Tıbbiye binasının işgali gündeme geldi. Haydarpaşa'daki tıp eğitimi İngiliz askerleri tarafından 5 sene sürecek işgal dönemine girecekti.

1919 yılının Ocak ayında üç generalden

14 Mart 1827 tarihinde Çağdaş Tıp eğitiminin kurucusu olan Sultan II. Mahmud ve Tıbhâne-i Amire

Tıbbiyelilerin Savaş, işgal ve Milli mücadeleyi yaşadıkları Haydarpaşa Tıbbiyesi

İşgalde Tıbbiyelilerin yatakhaneleri çatı katına taşınmıştı (Hangarpalas)

oluşan bir İngiliz heyeti okula gelmiş, Müdür Hulusi Bey ile binayı gezmiş, askeri kısmın derhal fakülte tarafına taşınması istenmiş; yataklar, klinik ve laboratuvarlar taşınmış, öğrencilerin direniş gösterisinde bulunmaları üzerine saat kulelerine makineleri tüfekler yerleştirilerek gözdağı verilmek istenmişti.

Binanın pek çok bölümünün boşaltılması emredildi. Derslerin etkilenmemesi için dershaneler bırakılmış, diğer bölümler okulun ihtiyaçlarında kullanılmıştı. Kömür depoları, ambarlar bile boşaltılmış, mutfak ikiye bölünmüş, yatakhanelerin büyük bölümü boşaltılmış, büyük çoğunluk çatı katına sürülmüştü. Askeri

Askeri kıyafet yasağından sonra Tıbbiyeliler günlük kıyafet olarak kullandıkları pijamalarıyla

*Istanbul'da Mütareke devrinde
İlk 14 Mart Tıp Bayramı 1919
Bayramı'nda Darülfünun konferans salonu,
genişinde*

On ununda Oturanlar aşağıdan:
Dr. Müderris Asaf Derris Paşa - Dr. Müderris Besim Ömer Paşa
Dr. Müderris Fuzzi Paşa - Dr. Müderris Akil Muhtar - İstanbul
işgal altında mütekelik Kumandanlar arasında Generali gene-
ral Dr. ... Sıhhi amirlerinden, Ohuzada ayakta Tıbbiyeli Ahmed
Süheyl, arkada yanında Tıbbiye son sınıflara yakın sivil ve
asker tıp talebesi arkadaşlarımız.

İkinci sırada ayakta olanlar, sağdan:
Dr. Mehmed Ali Baba, Dr. Ömer Faad Paşa, Dr. Bakteriolog Refik,
Dr. Hüseyin Zâde Ali Bey, Dr. Şakir Ahmed B. Dr. Esad
Şerefeddin, Dr. Şevki B. gibi h. Tıbbiyede bizim sî-
nifından Dr. Ziya Cemal.

*3 ü müteakip sıralarda Fethi B. Ürolog Dr. Behcet
Sâbit, Bakteriolog Dr. İhsan Sami ve Dr. Sadettin
vedad. Sivil ve asker tıbbiyeliler ve bizim sınıf
dağkiler...*

14 Mart 1919 daki ilk Tıp Bayramı çıkışında hocalar ve öğrenciler
(O sene birinci sınıf öğrencisi olan Süheyl Ünver'den)

Tıbbiyelilerin yatakhanelerine İngilizler yerleşti, öğrenciler çatı katındaki bölümlere yerleştirildiler. Karyolalar alınmış, öğrenciler yer şiltelerinde yatmışlardı. Tuvaletler gece İngiliz askerlerine ayrılmış, tıbbiyelilerin tuvaletlere girmesi yasaklanmıştı. Öğrencilerin yatakhanelerine idrar kovaları koymak zorunda kalınmıştı.

Hocalar ve öğrenciler şaşkınlık içindeydiler. Hocalar Londra'ya durumu protesto eden telgraflar gönderdiler: "Medeni İngiliz milletinden gelir gelmez irfan kurumlarını yıkmak suretiyle mi uygarlık örneği göstereceklerini soran ve işe el konulmasını" isteyen telgraflardı. Bu şartlarda tıp eğitimi devam ediyordu. İdareci hocalar bu zor durumda en pratik çözümlerle derslere ara verilmemesini sağlıyorlardı. Özellikle okul müdürlüğüne atanan Doktor Hulusi (Alataş) bu zor durumda derslerinin aksamaması için gece gündüz okulda kalıyor ve öğrencilerle ilgileniyordu. İngiliz komutanların istekleri bitmiyordu. Pazar ayinleri için derhaneleri boşalttırıyor, sosyal faaliyetler kısıtlanıyordu.

Bir süre sonra askeri öğrencilerin resmi kıyafetleri için emirler gelmeye başladı. Askeri kıyafete tahammülsüzlük gösteriyorlardı, sonunda üniformayla dolaşmayı tamamen yasakladılar. Sivil kıyafeti olanlar o kıyafetlerini giydiler, Anadolu'dan gelen ve memleketin zor şartları dolayısıyla askeri kıyafetinden başka giyeceği olmayanlara pijama gibi basit kıyafetler dağıtıldı. Fes giyilmesine müsaade ediliyordu fakat o da en basitinden ve püskülsüz olacaktı. Askeri öğrenciler bu soytarı kılığı ile derslere devam ettiler. Biraz parası olanların yardımıyla ikinci el pantolon, ceket bulmaya çalışıyorlardı. Bir süre sonra okula alınacak askeri öğrenci sayısına kısıtlama getirdiler. Yılda 20 öğrenci! Bu ortam, tıbbiyelilerin kendi değerlerine daha çok sarılmalarına sebep olmuştu. İlk tıp bayramı kutlamaları bu ortamda 1919 yılında gerçekleşti.

Tıp Bayramı kutlamaları

İşgal altındaki Tıbbiyede öğrencilerin bir araya gelmeleri, toplanarak konuşmaları yasaktı. En ufak topluluklar silahlı askerlerce dağıtılıyordu. Hocalarının cenaze törenlerindeki toplantı ve konuşmalar bile yasaklanıyor, cenaze konvoyu İngiliz askerleri tarafından kontrol ediliyordu. Bu durumda bir araya gelip rahatlıkla konuşma ortamını yaratmak için "Tıp Bayramı" kutlamaları gündeme geldi. İşgalde her türlü toplantı ve toplu konuşmalar yasaktı. Tıp Bayramı ise bilimsel bir toplantı idi ve izin almak daha kolaydı. Bu sebeple bir araya gelebilecek, hem kendi aralarında bir dayanışma başlatacaklar hem de işgalcilere gözdağı verebileceklerdi.

Hocalar kolları sıvadılar ve tıp bayramımızın hangi tarihte başlatılması gerektiğini araştırdılar. Tıp Bayramı olarak 14 Mart'ın alınması, doğru bir araştırma sonucunda olmuştu. 14 Mart 1827 tarihinde Sultan II. Mahmud tarafından kurulan tıp okulu (Tıbhane-i Amire), hiç ara vermeden ve devamlı kendini yenileyerek bugünkü tıp eğitimine gelmiştir. Bu sebepten 14 Mart tarihi esas alınmıştır. 1827 yılından önceki tıp, klasik dönem Osmanlı Tıbbi gelişmiş ve çok iyi uygulanan bir tıptı. Fakat 18. yüzyıldan sonra bozulmaya başlamış, 19. yüzyıla gelince düzeltilemeyecek bir hal almış ve o müesseselerin devamı gelmemiştir. Bu sebepten Tıp Bayramı olarak başlangıç noktasını 14 Mart 1827 tarihi alınmıştır.

Tıp öğrencileri hocalarıyla beraber hemen bir "Tıp Bayramı" organizasyonu yaptı ve 14 Mart 1919 günü Beyazıt'taki Darülfünun (Üniversite) Binasının toplantı salonunda toplandı. Toplantıda Darülfünun Rektörü, Tıbbiyenin Dekanı ve bütün tıp hocaları hazır bulundu. İstanbul'daki hastanelerin hekimleri de bir araya geldi, Tıbbiyenin öğrencileri ve diğer fakültelerdeki öğrenciler de destekleyerek toplantıya katıldılar. Hatta İngiliz işgal ordusu hekimler de tıp bayramına davet edilmişti.

En saygıdeğer hocalardan Besim Ömer, Akil Muhtar, Asaf Derviş, Feyzi Paşa önemli konuşmalar yaptılar. Tıp tarihine ve Türk tarihine ait önemli noktalara değinildi ve birliktelik bir kere daha vurgulandı. Toplantıda büyük bir coşku ve heyecan vardı. Hocalar ve öğrencilerin yürekten hararetli konuşmaları bir az olsun içinde yaşadıkları karanlık günlerden bir çıkış, ilerisi için bir ümit, beraberliklerinin onaylandığı bir ortam olmuştu.

Bir sene sonra 1920'de Tıp Bayramı gene önemli bir toplantı ile kutlandı. Özellikle 1921 yılında çağdaş tıp eğitiminin 94. yılı kutlamaları çok görkemli oldu. Tıbbiyeliler büyük hazırlıklar yaptılar, tören Kadıköy Hale Sinemasında oldu. Bu Tıp Bayramına da İstanbul'daki asker, sivil bütün hekimler, devletin ileri gelenleri, hatta işgal ordusu mensupları, hekimleri ve pek çok tıbbiyeli katıldı. Büyük coşku ve heyecan vardı. Yapılan konuşmalarda işgal altındaki bir ülkenin aydınlarının acı ve ümit dolu mesajları verilmişti.

Milli Mücadele ve Tıbbiyeliler

Tıbbiyelilerin özgürlük için mücadeleleri sadece Tıp Bayramı ile sınırlı değildir. Milli Mücadelenin her anında desteklerini ispat etmişlerdi. İzmir'in işgalinden sonra en büyük protestolar tıbbiyelilerden gelmişti. Düzenlenen dört mitingde Tıbbiyelilerin büyük emekleri vardı. Sivas Kongresine Tıbbiyelilerin delegesi olarak

Hikmet Boran'ı yollamışlar, Anadolu'nun silah ihtiyacını bildikleri için İngiliz askerlerinden satın aldıkları silahları Anadolu'ya göndermişlerdi. Tıbbiyelilerden 15 kişilik bir grup, Kadıköy Bahariye'deki İngilizlere ait silah deposunu gizlice boşaltarak silah, el bombası ve askeri teçhizatı at arabalarıyla önce Tıbbiyeye sonrada büyük gizlilik bir maharetle Anadolu'ya göndermeyi başarmışlardı. Milli Mücadelenin ilk günlerinden itibaren fırsat bulan Tıbbiye öğrencileri bu mücadeleye katılmışlardı. 1920 yılında 10 kadar öğrenci Gebze üzerinden kendi imkânlarıyla, daha sonra da guruplar halinde Anadolu'ya gönderilen esirler arasında veya İnebolu'dan başka yollarla bu mücadeleye yerlerini almışlardı. Tıbbiyelilerden Milli Mücadele için Ankara'ya giden son altı kafileyle 127 doktor ve götürbildikleri kadar sağlık malzemesi, hastane eşyası ve hasta çamaşırı ile bu mücadeleye yürekten katılmışlardı.

Zaferden sonra Tıbbiye

Tıbbiyeliler Milli Mücadelenin her safhasını ve başarıları dikkatle izliyorlardı. Artık Ankara'dan iyi haberler geliyordu. 30 Ağustos 1922'deki Büyük Zafer, tüm yurtta ve İstanbul'da heyecan yaratmıştı. 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşu ve düşmanın hezimete uğratılması büyük sevinç yarattı. İki gün iki gece süren şenlikler, fener alayları yapıldı. Refet Paşa Trakya bölümünü devralmakla görevlendirilmişti. Milli hükümet temsilcisi Refet Paşanın 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelişi, Tıbbiyeliler için çok önemli bir olaydı. Muazzam bir karşılama töreni hazırladılar. Tıbbiyeyi temsilen üç kişi seçildi. İşgal altındaki İstanbul'da bu çok tehlikeli katılım birçok zorluklardan sonra başarılmış, Refet Paşa Tıbbiyeye davet edilmişti. Paşa ertesi gün konferans vermek için Haydarpaşa'daki binaya geldi. Paşanın arabasını tıbbiyeliler korumuş, öğrenciler tarafından rıhtımdaki evlerin bazılarını boşalttırılmıştı. Okulun önünde bir "Zafer takı" yaptırılmış, büyük bir öğrenci kalabalığı hazır bulunmuş, çiçeklerle karşılanmıştı. Tıbbiyedeki konferans salonu hınca hınç doluydu. Hocalar, önemli devlet adamları, Şehzade Ziyaretin Efendi'nin hazır bulunduğu salonda Refet Paşa Tıbbiyelilerin Milli Mücadeledeki hizmetlerini anlatan bir konuşma yapmış, diğer konuşmalarla karşılıklı sevgi ve şükran ifadelerinde bulunmuştu.

2 Ekim 1922'de son birlikler de İstanbul'dan ayrıldı, İtilaf Devletleri işgal ettikleri toprakları terk edip İstanbul'u boşalttı. Tıbbiyeliler yaşadıkları olayları unutmuyarak büyük bir gayretle derslerine ağırlık verdiler. 6 Ekim 1923'de Türk Birlikleri İstanbul'u resmen teslim aldı. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildi. Tıbbiye öğrencileri bu sancılı dönemde

ölen arkadaşlarının hatıralarını kalplerine gömdüler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık mücadelesinde yerlerini aldılar.

Sonuç

Tıbbiyeliler on yıl süren savaşları, İstanbul'un işgali ve Milli Mücadeleyi Haydarpaşa'daki binasında yaşamıştı. Bu bina, Türk halkının ve tıbbiyelilerin tam bir inançla yaptığı savunmaları neticesinde elde ettiği Büyük Zafere şahit olmuştur. Savaşlarda bizzat silahlarıyla savaşan Tıbbiyeliler, savaşın arka planında yaralılara durmaksızın yardım eden hekimlerin yanı sıra "Tıp Bayramının" tesisi ile işgalcilere karşı tek vücut olarak "Biz buradayız, tarih ve kültürümüzle iftihar ediyoruz" diyebilmişti. Tıp Bayramları hiç arar vermeden devam etti. Her yıl 14 Mart'ta tüm Tıbbiyeliler birlikteliklerini devam ettiriyorlar. 14 Mart Tıp Bayramını kutlarken Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde içinde oldukları hiç bitmeyen savaşları, Tıbbiyelilerin hocaları ve öğrencileriyle bu savaşlarda fiilen yer alışlarını, İstanbul'un ve Tıbbiyenin işgalini, bu işgalde Tıbbiyelilerin yaşadıkları acı günleri, özgürlük için verilen mücadeleleri hatırlamamızda büyük fayda var.

Kaynaklar

Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar Temel yayınları 2002.

Ali Metin, Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları, Aklın Matbaası 1967

Dr. Seyfi Nutku, "Gençlik Anadolu'nun Temsilcisi Refet Paşayı İstanbul'da Nasıl Karşıladı" Yakın Tarihimiz Dergisi 25 Ekim 1962, cilt3 sayı35

Feridun Kandemir, "Şeref Kurbanları" Resimli Tarih Mecmuası, sayfa 3839-3843.

Hıfzı Topuz, Çamlıca'nın Üç Güllü, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.

Kemal Özbay, Türk Asker Tarihi ve Asker Hastahaneleri, Cilt 2, İstanbul 1976

Prof. Dr. Metin Özata, Atatürk ve Tıbbiyeliler, Umay Yayınları, Mayıs 2007.

Süheyl Ünver, Birinci Cihan Harbinde Tıp Fakültesi. Modern Tedavi Mecmuası, No.3, İstanbul 1952.

Süheyl Ünver, Mütareke Senelerinde Tıp Fakültesi. Modern Tedavi Mecmuası, Cilt 1, No.8, Nisan-Mayıs 1952

TBMM Gizli Celse Zabıtları. İş Bankası yayınları Cilt1 İstanbul 1999.

Zeki Sarhan, Kurtuluş Savaş Gençliği, Kaynak Yayınları İstanbul 2004